

Sport og bondekultur – om foreningsliv i provinsen i mellemkrigstiden

Niels Kayser Nielsen

Fortid og Nutid april 1995, s. 3–27.

På grundlag af en komparativ undersøgelse af idrætslivet i seks danske sogne i mellemkrigstiden sætter Niels Kayser Nielsen spørgsmålstegn ved den traditionelle modstilling mellem højskoleinspireret gymnastik ved den ene side og sportslige aktiviteter som bl.a. boldspil på den anden side. Når idrætshistorien undersøges på lokalt plan, tegner der sig et billede af en langt bredere idrætskultur på landet end hidtil antaget. Et af de spørgsmål, der rejses, er, om gymnastikken nogensinde har haft den indflydelse på landet, som fra mange sider er blevet hævdet.

Niels Kayser Nielsen, f. 1949. Cand. mag. og Ph. D. Uddannet ved Aarhus og Umeå Universitet. Lektor ved Institut for Idræt/Center for Kulturstudier, Odense Universitet. Arbejder især med idræts historie, kropskultur og national identitet. Publikationer: *Fra Robin Hood til fodbold – et kulturanalytisk studie i arbejderklassens kropskultur i England i 1800-tallet*, 1992; *Krop og oplysning – om kropskultur i Danmark 1780–1900*, 1993 og *Stil og ballade – paradokser og modstridende tendenser i 1980'ernes kropskultur*, 1994.

Indledning og anledning

Oftes ses et lands og en nations karakteristika bedst udefra. Man taler i den forbindelse om, at man skal opholde sig enten fjorten dage eller fjorten år i et andet land for at finde ud af dets særpræg, medens hjemmefødningerne har svært ved at se skoven for bare træer. Det er i den forbindelse næppe nogen tilfældighed, at et par af de mere interessante perspektiver fra de senere år på Danmarks historie siden modernitetens gennemslag i slutningen af 1700-tallet er skrevet af udlændinge. Det gælder således den australske historiker Tony Griffiths' værk *Scandinavia* fra 1991. I en bredt anlagt skitse portrætterer han de nordiske landes forskelle og ligheder og påpeger i den forbindelse, hvorledes oliekrisen i 1973 fik afgørende indflydelse på ændringen af den politiske kultur i Norden og bidrog til frembringelsen af det, som han betegner som en »uromantisk nationalisme«.¹ For Danmarks vedkommende

betyder dette en ændring af en nationalisme, som, om end den udadtil har været stilfærdig og lavmælt, har været nok så dybfølt og indforstået – indlejret som den har været i den konstruktion af forestillingen om den lille, organisk sammenhængende nation, som havde sine rødder i en selvstændig bondestand med en selvgroet kulturel overbygning i form af ikke mindst den særegne danske højskoletradition, som så sit lys i 1800-tallets anden halvdel.²

Et andet værdifuldt blik på Danmarks historie gennem det sidste par hundrede år er skrevet af den finske historiker Henrik Stenius. Han gør her op med den grundtvigianske selvforståelse, at det såkaldte danske frisind skulle have sin rod i en særlig grundtvigiansk filosofi, og slår i stedet til lyd for det strukturhistoriske synspunkt, at særpræget skyldes en manglende ambition om og evne til at skabe fælles normer for hele den danske nation.³ Baggrunden herfor er den danske dobbeltkultur, som er et produkt af en særegen

I den grundtvigske selvforståelse hørte aktiviteterne i forsamlingshuset og forkyndelsen i kirken nøje sammen. I Herslev opførte man da også i 1890 forsamlingshuset i umiddelbar nærhed af kirken. Forsamlingshuset i Herslev har gennem generationer været rammen om en væsentlig del af sognets sociale og kulturelle liv. Foto: Troels Kayser Nielsen 1994.

dansk mobiliseringsproces i 1800-tallet. Modsat Sverige, som indarbejdede »folkrörelserna« evolutionært i embedsmændsstaten, modsat Finland, hvor moderniseringen skete fra oven og blev et statsanliggende, og modsat Norge, hvor den alternative modernisering erobrede staten nedefra, opstod der i Danmark et parløb: ved siden af den sfære, som blev administreret af statslige embedsmænd, opstod der først i 1800-tallet en alternativ sfære, der organiserede et nyt samfund i form af først religiøse bevægelser, senere andels- og højskolebevægelse.⁴ Om nogen organisk sammenhængende fællesdansk kultur var der således ikke tale. Snarere holdt de to fløje hinanden i skak.

Inspireret af disse perspektiver rejser der sig imidlertid et par spørgsmål. Foranlediget af Griffiths må man stille sig

spørgsmålene: Skete overgangen til en uromantisk nationalisme først i 1973, og var der tale om en så brudartet afbrydelse af den romantiske nationalisme, som han lader forstå? I anledning af Henrik Stenius' synspunkter må man stille spørgsmålene: Har den danske dobbeltkultur fortsat gyldighed, og hvis ikke, hvor langt op i dette århundrede eksisterer den da? Disse spørgsmål kan også stilles i kort form: Hvor længe eksisterede den danske bondekultur, der ligger til grund for forestillingen om den organiske nationalisme som en særskilt kultur?

En særlig dansk bondekultur?

Her er det imidlertid nødvendigt at præcisere, hvad der forstås ved den

At den svenske gymnastik var en måde at udtrykke sin identitet og selvforståelse på, lyser ud af dette billede af et gymnastikhold fra Svysten omkring 1911. Både påklædning, opstilling og mimik signalerer her et hold selvbevidste gymnaster fotograferet i forbindelse med en gymnastikopvisning. Foto: Niels Reiter, Sæby byhistoriske Arkiv.

danske bondekultur. Dette er ikke et ganske uproblematisk forehavende. Det er således vigtigt at holde sig for øje, om man her primært tænker på produktionsmåden eller på de kulturelle selvforståelser, der knytter sig hertil.

Ser man på produktionsdelen, kan man med en vis ret hævde, at der i løbet af ganske få år efter den anden industrielle revolution i slutningen af 1950'erne sker et endeligt sammenbrud for den danske bondekultur, for så vidt som de andelsmejerier og brugsforeninger på sogneplan, der ellers i mangt og meget havde været omdrejningspunktet for sognets sociale og økonomiske liv, nu hastigt forsvinder.⁵ Problemet er imidlertid, at denne sammenslutningstanke hverken er særlig bondekulturel eller særlig dansk. Med moderniseringen af landbruget i slutningen af 1800-tallet i

form af andelsbevægelsen fuldbyrdedes den overgang fra feudal til kapitalistisk organisationsform, som var sat i gang med udskiftningen og overgangen til selveje. I kraft af andelsopbygningen kunne bønderne sikre magten over forædlingen af produkterne og undgå, at denne blev underlagt industrikapitalen. Til gengæld må man holde fast i, at forædlingen blev både industrialiseret og organiseret på kapitalistisk vis, om end ikke privatkapitalistisk. Ligesom man må holde fast i, at andelsbevægelsen også bredte sig til de andre nordiske lande, og således har stået meget stærkt i Finland igennem det meste af dette århundrede, samtidig med at der i Saskatchewan i Canada blev udviklet en lignende form for andelskapitalisme, uden forbindelse til Skandinavien.⁶

Når man da taler om en særlig dansk

bondekultur, skyldes det – i det mindste inden for den grundtvigianske selvforståelses rammer – derfor snarere den ideologiske overbygning, der knytter sig til andelsbevægelsen i form af bl.a. højskoletraditionen med forsamlingshuskultur og en særlig bevægelseskultur i form af den landbogygnastik, der blev skabt i 1880'erne takket være en import af den svenske Ling-gymnastik. Denne blev den danske bondes kropskultur par excellence og var, hævdes det i grundtvigianske kredse, stærkt bidragende til at skabe en særlig dansk bondeidentitet, idet denne identitet via forsamlingshusgymnastikken blev inkorporeret og gik bonden i blodet som en særlig kulturel kapital, der distinktivt profilerede ham i forhold til arbejderklasse og borgerskab, som dyrkede sport.

Imidlertid kan der også på dette område være grund til at tage forbehold. Således har Henning Ringgaard Lauridsen på grundlag af lokalhistoriske studier på Lemvig-egnen godtgjort, at andelsbevægelsen ikke var et særligt grundtvigiansk forehavende, idet den blomstrede, uanset om sognet var præget af grundtvigianismen eller Indre Mission, eller det var uden noget særligt retningspræg.⁷ Fra Sydjylland ses endvidere eksempler på, at andelsbevægelsen havde ondt ved at varetage alle bønderns interesser: i Sdr. Stenderup satte gårdmændene sig gerne på flæsken på bekostning af husmændene.⁸ Endelig bør det påpeges, at selve foreningstanken ikke var hverken særligt landlig eller særligt dansk. Det danske foreningsliv er en del af den generelle foreningsmobilisering, der med udgangspunkt i byerne finder sted overalt i Europa i 1850'erne og 1860'erne, som oftest med udgangspunkt i henholdsvis nationalliberale kredse og arbejderklassen.⁹

Det hører ligeledes til den danske grundtvigianske gårdmandskulturs kæreste myter, som senest er blevet fremført med kraft i Ove Korsgaards over-

sigtsværk *Kampen om kroppen* fra 1982, at der historisk set skulle være et modsætningsforhold mellem på den ene side den idræt, som udspringer af højskolebevægelsen, og som hævdes at lægge vægt på en harmonisk kropsudvikling, og på den anden side sporten, som siges primært at betone konkurrence og præstation og derved negligere leg, socialt samvær og bevægelsesglæde. Ligeledes at dette modsætningsforhold blev etableret allerede i slutningen af forrige århundrede, da højskolebevægelsen introducerede den svenske Ling-gymnastik som sin foretrukne idrætsform, medens byborgerskabet og arbejderklassen samtidig sluttede op omkring den nye engelskimporterede sport. Desuden at denne modsætning skulle være baseret dels på eksterne forhold som politik og kultur, dels på idrætsinterne forhold, og endelig at den danske landbogygnastik holdt sig stærkt helt op til 1960'erne, hvor velstandsbølgen sætter ind.¹⁰

Trods kritik af denne idræthistoriske gårdmandslineje¹¹ og påpegning af, at også højskolegymnastikken var led i et alment rationalistisk og modernistisk oplysningsprojekt, der var stærkt tysk-påvirket,¹² nyder det synspunkt fortsat fremme, at der indtil skibbruddet i 1960'ernes velstandsturbulens er tale om en livskraftig og særegen dansk landbogygnastik som led i en særlig dansk bondekultur. På produktionssiden havde det danske landbrug med sin tvetydige holdning til modernitet i form af industrialisering og kapitalisering århundredet igennem været i stand til gradvis at indarbejde moderne driftsmetoder i produktionen, således at dette fundament gradvis blev mere skrøbeligt, men på det kulturelle felt holdt man fanen højt og kunne overleve takket være bl.a. et blomstrende kulturliv på landet i form af de mange foreninger.¹³

Det er nu tesen her, at det måske snarere forholder sig omvendt: at det er

den kulturelle overbygning, som gradvis udhules og moderniseres, medens produktionen centreret omkring andelsmejeriet og konsumtionen med centrum i brugsforeningen stort set uhindret holder skansen til 1960'erne. Indtil da havde man som i Taulov hyldet mottoet: *Det er en ringe gård, der ikke kan føde en doven*.¹⁴ Men fra da af må gårdmændene selv i arbejdstøjet, som afløser for de karle, daglejere og husmænd, der nu bliver industri- og byggearbejdere. Måske forholder det sig således, at den danske bondekultur – i det mindste hvis vi nøjes med at se på idrætsforeningsandelen og den gymnastiske tradition – allerede var blevet væsentligt svækket i mellemkrigstiden, dvs. i den periode, hvor vi er vidne til en tiltagende modstilling mellem på den ene side Dansk Idræts-Forbund (DIF) og på den anden side De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger (DDSG&I) og De Danske Gymnastikforeninger (DDG) som de to »folkelige« idrætsorganisationer med rod i bondekulturen.

Procedure, metode og materiale

At Korsgaard i sin bog konsekvent gennemfører sit synspunkt, at landbogygnastikken stod stærkt på landet helt op til 1960'erne, skyldes antagelig, at han i meget ringe udstrækning har foretaget lokalhistoriske studier og stort set bevæger sig på et synteseplan. Der kan derfor være grund til at inddrage lokalhistoriske undersøgelser af idrættens historie, der ikke kun anskuer idrætten institutions- og organisationshistorisk, men også ser på dens social- og kulturhistorie – i lokalt perspektiv. Herom ved vi endnu kun ganske lidt i Danmark, hvilket formodentlig må tilskrives den danske idræthistoriske forsknings unge alder.

I Sverige forholder det sig derimod anderledes. Her står den lokalhistoriske idrætsforskning stærkt, ikke

mindst i Göteborgområdet med omdrejningspunkt i Idrottsmuseet dér. Og at lokale idræthistoriske undersøgelser kan bidrage til en facettering af den generelle rigshistorie har man et godt eksempel på i *Svenska Idrottshistoriska Föreningens Årsskrift* 1993. Her klargør Christer Ericsson i en artikel om bandyspil og »brukssamhälle« i Bergslagen en tydelig skelnen mellem en traditionel patriarkalsk formynderkapitalisme, der ikke har nævneværdig brug for idrætten, og en moderne deltagerkapitalisme, der bruger sporten som led i opbygningen af en didaktisk tilvænnning til et moderne social-liberalt samfund bestående af virksomhedsledere og medarbejdere og dermed en kulturel modernisering, sådan som det fremgår af analysen af et ellers isoleret samfund som Lesjöfors midt inde i de värmlandske skove.¹⁵ Her bidrager sporten til socialt samvær, og den er stærkt medvirkende til fornemmelsen af lokalt tilhørsforhold. Den slags undersøgelser, der ser det store i det små og omvendt, og som fastholder værdien af lokalstudier som supplement og korrektiv til idrættens rigshistorie, kunne vi godt lære af i Danmark, hvor den lokalhistoriske idrætsforskning endnu er uhyre sjælden.

Det følgende er et forsøg på i miniformat at råde bod herpå, ligesom det er et forsøg på at problematisere Korsgaards modstilling mellem højskoletraditioner og landbokultur på den ene side og moderne sport på den anden side. Ad den vej kan der måske også kastes lys over de spørgsmål, der indledningsvis blev rejst i tilslutning til Stenius' og Grifiths' synspunkter om den generelle danske politiske kultur i dette århundrede.

Mere konkret skal der foretages en undersøgelse af idrætslivet i seks danske sogne i mellemkrigstiden med hovedvægten lagt på 1930'erne, dels i form af en beskrivelse og analyse af de enkelte sognes idrætsliv, dels i form af en

komparativ undersøgelse heraf med en tilhørende perspektivering. Det primære materiale vil i de fleste tilfælde være gymnastik- og idrætsforeningers jubilæumsskrifter, i et enkelt tilfælde upubliceret materiale i form af protokoller fra idrætsforeningen. I et par tilfælde er der desuden undervejs sket suppleringer i form af interviews. De seks foreninger er hjemmehørende i henholdsvis Søvind mellem Horsens og Odder; Trelde og Herslev i Trekantområdet mellem Kolding, Vejle og Fredericia; Gudbjerg på Sydfyn, Syvsten i Østvendssyssel samt Espergærde ved Helsingør. Undervejs vil der blive foretaget udblik til enkelte andre foreninger, herunder Vejen Sportsforening med dens tætte forbindelser til Askov Højskole.

Valget af dem er bestemt dels af ønsket om geografisk spredning, dels af den omstændighed, at deres jubilæumsskrifter hører til de fyldigste og mere kulturhistorisk prægede, hvilket muliggør en bredere kortlægning af idrættens social- og kulturhistoriske dimensioner end blot og bar annalistik. For Herslevs vedkommende er der desuden tale om et fyldigt upubliceret materiale, idet der foreligger såvel en foreningsprotokol som en regnskabsprotokol vedrørende idrættens økonomi.

Der er således tale om en historisk undersøgelse, der kombinerer kildestudier med metodiske greb fra den forsknings- og fremstillingsgenre, der kalder sig historisk antropologi, og som står væsentligt stærkere i Sverige end herhjemme, for så vidt som den i langt højere grad har udviklet en selvstændig metodik med hovedvægten lagt på betydnings- og fortolkningsanalyse.¹⁶

Søvind

Søvind er en landsby mellem Horsens og Odder. Dele af det sogn, den ligger i, strækker sig ned til Horsens Fjords nordside. Her startede den organise-

rede idræt med skytteforeningens oprettelse i 1884, hvor man også dyrkede gymnastik. Som så mange andre steder var idrætten i starten et hankønsanliggende, men de første kvinder kommer dog med i foreningen allerede i 1890, og som flere andre steder på landet kommer der kvinder med i bestyrelsen i mellemkrigstiden. I Søvind sker det i 1928.¹⁷ Idrætten var fortrinsvis Niels Bukh-domineret gymnastik for karlenes vedkommende og Snoghøj-gymnastik for pigerne, men i løbet af 1920'erne begynder fodbolden at vinde indpas. I 1922 stiftes en selvstændig fodboldforening, som dog kun synes at have eksisteret et enkelt år, hvorefter Gymnastik- og Idrætsforeningen selv tager fodbold på programmet, antagelig for at sætte skub i foreningen. Problemer med at finde en egnet spilleplads gør dog starten lidt famlende. Til gengæld blev Søvind i 1930'erne en håndboldlandsby, formodentlig fordi denne idræt var mindre pladskrævende. Håndboldspillet blev hurtigt en succes, og ved en af klubbens årlige sommerfester, i august 1941, deltog ikke mindre end 86 håndboldhold med i alt ca. 600 spillere.¹⁸

Til trods for denne succes havde man dog til stadighed problemer med at skaffe en sportsplads. Og historien herom kan samtidig illustrere situationen i de kommuner, hvor de folkevalgte ikke havde sans for idrættens sociale og kulturelle betydning. Vilkåret i mellemkrigstiden var her som andre steder at leje sig en græsmark hos en gårdmand, men det var ikke altid, foreningens ønsker passede med gårdmandens planer om afgrøder, ligesom prisen for leje svingede meget. Nogle skulle havde 100 kr. i afgift; medens andre bønder var mindre griske og tilfredse med en kasse gode cigarer som betaling.

I længden var en sådan situation uholdbar, og i 1942 fik Søvind-Gangsted sogneråd første gang en ansøgning om medvirken til fremskaffelse af en sportsplads, men man »syltede« sagen

med den begrundelse, at man skulle tage stilling til en ny skoleordning. En fornyet ansøgning i 1944 svarede sognerådet på i 1945: man havde nedsat et udvalg. I 1949 indkalder idrætsforeningen så til en ekstraordinær generalforsamling, da tålmodigheden nu er ved at være slut. Denne gang svarer sognerådet, at man vil afvente en undersøgelse vedrørende placeringen, som en ingeniør skal foretage. Først i december 1952 vedtager sognerådet endelig, at man i 1953 vil købe et areal til idrætslivet.¹⁹ Så lang tid kunne der gå, inden et sogneråd indså idrættens kulturelle værdi. Om nogen aktiv opbakning bag og forståelse for idrætten og idrætsforeningslivet kan man næppe tale. Det er svært at se forståelse for foreningslivet som en del af landbokulturen i Søvind. Andre steder så det imidlertid anderledes ud.

Trelde

En skildring af idrætslivet i landsbyen Trelde kan samtidig tjene til belysning af, hvorledes idrætten indgik i den øvrige landsbykultur i mellemkrigstiden. Dette er bl.a. muligt takket være udgivelsen af et usædvanlig godt og fyldigt jubilæumsskrift i 1988²⁰ samt et tidligere jubilæumsskrift, som på traditionel vis koncentrerer sig om idrætsforeningens egen historie uden nævneværdig inddragelse af ikke-idrætslige forhold.²¹ Endvidere støttes fremstillingen af interviews med nuværende og tidligere Treldeborgere.

Den organiserede foreningsidræt i Trelde går tilbage til skyttebevægelsen, og en af de ledende skytteforeningsfolk i Vejle Amt, Jens Skytte, var fra Trelde.²² Han er en central skikkelse i den svenske gymnastiks historie i Danmark, for så vidt som han, i den periode hvor han var redaktionssekretær ved *Højskolebladet* sammen med Askov-folk som Poul la Cour, Laurids Vig, Jørgen Ras-

mussen Kirkegaard og Jens Schrøder samt den senere gymnastikinspektør K. A. Knudsen, indgik i den såkaldte »Norlander-tylvt«, dvs. den gruppe af tolv mænd, som i 1885 gennemgik et tomåneders kursus hos kaptajn C. H. Norlander i Lund og derefter vendte hjem og deltog i udbredelsen af denne gymnastikform. Jens Skytte, der som ung på Fyn, hvor han var lærer ved Vester Skjerninge Højskole, havde lært både Mads Hansen og Anton Nielsen at kende, var da en mand på knap 40 år. Både han og broderen Niels Skytte var ivrige skytter og jægere,²³ og Jens Skytte var i perioden 1887–1892 medlem af skyttebevægelsens amtsbestyrelse for Vejle Amt.

Om skyttebevægelsen i Trelde på denne tid ved vi imidlertid ikke meget. Men så meget vides, at skytteforeningen langtfra var nogen stabil og livskraftig forening. Den nedlægges og genoprettes ved flere lejligheder. Bl.a. fordi sognerådet ikke er meget for at give støtte til den. I det skelsættende år 1901 halverer man således tilskuddet, og i 1915 nægter sognerådet helt at give fortsat støtte til skydningen, hvorefter den gradvis dør ud. Den kunne således ikke overleve ved egen kraft.²⁴ Jens Skytte med rod i de »heroiske« provisorie- og gendarmeritider, hvor idrætten blev politiseret som led i kampen mod Estrup-regimet, må have græmmet sig.

Der kan derfor være grund til at nøjes med at fokusere på Gymnastik- og Idrætsforeningens historie, som daterer sig tilbage til 1922, hvor den stiftes af en række unge mennesker med Ollerup-erfaringer. Af samme grund er der den første halve snes år udelukkende gymnastik på repertoiret, men også folkedans og fester hører hjemme i billedet. Gymnastikken foregik to steder i sognet. Dels i Trelde Forsamlingshus, bygget 1908, dels i Egeskov Gymnastikhus, som var opført 1910 i tilslutning til skolen sammesteds. Faciliteterne var spar-

tanske. Der var ingen omklædningsrum, intet bad, og salen var fuldstændig kold. Man klædte om i iskolde lokaler, placerede sit tøj på bænke og borde og gik så i bare tæer i gang med at gøre gymnastik på det bare gulv, som var godt snavset, idet salene også brugtes til sognets fester og møder.

Der blev også holdt fester i gymnastikforeningen. Der var to kategorier: De almindelige baller for alle medlemmer med levende musik, og den »lille fest« alene for aktive gymnaster. Her var til gengæld den hyggelige komsammen i centrum. Man lavede f.eks. en »avis«, dvs. et causeri om gymnasterne og deres gøren og laden, som især var baseret på sladder og kærlige hib. En sådan »avis« fortæller i kortform om et lidt indelukket socialt netværk på landsbyplan, men giver samtidig et kulturelt tidsbillede af tidens modetendenser. Den kunne f.eks. lyde som følger:

Hvad man ikke kan tænke sig.

Anna Nielsen uden Veninder, Søren Franks Motorcykel i Orden, Helge Aamand i Teater, Anna Ladegaard i gammel Kjøle, Laurits Hansen uden Kæreste, Lotte Frank uden Skrammer, Obel uden Æblekage med Flødeskum, Hans Ole uden »Smøg«, Asta Frank med kvik og opvakt Mine, Eli Sejv uden sin Mors Galochestøvler, Danne Nielsen alvorlig, Ellen Oeman uden snakketøj, Mary Glargaard uden Palsgaard, Harald Jensen på Østerbygaard, Sigrid Thuesen med lange Skridt, Ane Dahl uden Selskab, Lille Georg beskeden, Bertel Aamand uden »et stille Haab«, Kristian Jensen uden Pjat, Anna Hansen uden Rejenet, Dagmar Hansen med et stort Smil, Søren Ladegaard svede til Gymnastik, Henrik Nielsen som Gymnast, Søren Thuesen uden en Vittighed, Kristian Ousen med høje Hæle, Ditte Frank uden en Kurv.²⁵

Rent organisatorisk vidner de ustandselige formandskift og bestyrelsesud-

skiftninger i perioden op til ca. 1935 om vilkårene for foreningsarbejde i tiden. Sognets unge forlader landsbyen, enten for at tjene på gårde udensogns eller for at tage på højskole, landbrugsskole, husholdningsskole etc. Det danner selv sagt ikke det bedste grundlag for foreningsarbejdet. Alene i årene 1928–1935 er der ni formænd, og det har da også med mellemrum knebet med at kunne samle gymnastikhold.²⁶ Stabilitet i foreningslivet kommer der først, når de unge er så meget op i årene, at de igen bliver fastboende. Det sker i Trelde midt i 1930'erne, hvor en ny generation er kommet til. Vi kan se det derved, at der nu i en lang årrække er tale om lange formandsperioder, samtidig med at udskiftningen i bestyrelsen reduceres. Det har i høj grad været enkelte aktive personer med overskud, som har stået i spidsen. Men også folk med nye ideer. Vagn Favrholt fra Treldegård, som senere skulle blive en fremtrædende amtspolitiker, vender i 1936 tilbage fra Ollerup og bliver straks leder af karlegymnastikken og formand for foreningen, får den på ret køl og sætter skub i tingene med et målbevidst forenings- og idrætsarbejde.

En af forudsætningerne herfor er, at der nu satses ikke kun på gymnastik i vinterhalvåret, men også på håndbold om sommeren, således at ungdommen kan dyrke idræt hele året. Det styrker tilsyneladende både idrætten og det sociale fællesskab. Ikke så snart er håndbolden begyndt i sommeren 1936, før foreningen holder sin første sportsfest med håndboldkampe, cykelringridning og bal bagefter for både foreningens egne medlemmer og idrætsgæsterne fra Taulov og Pjedsted. Og senere på sommeren inviteres Treldepillerne selv ud til flere sportsfester.

Med den nye idræt kom der liv i den lidt indspiste og stagnerende forening. Sportsfesterne bliver en årligt tilbagevendende begivenhed, og dermed øges det sociale og festlige samkvem i det

Fra 1936 tog man i Trelde Gymnastik- og Idrætsforening også håndbold på programmet, og det satte nyt liv i foreningen og gav øget tilslutning også til gymnastikken, som det fremgår af dette billede fra gymnastikopvisning i Trelde forsamlingshus i 1943. Foto sillet til rådighed af Hans Jochumsen, Trelde.

hele taget med de øvrige landsbyer på egnen. Håndbolden var et nyt frist pust, der bidrog til at bringe Trelde ud af sin tornerosesøvn. Sportsfesterne rundt omkring på egnen sommeren igennem markerede en helt ny situation i forhold til den traditionelle lokale gymnastikopvisning i forsamlingshuset sidst på vinteren. Om det så er hygiejnen i forbindelse med idrætten, synes den at have haft gavn af håndbolden: Efter træning, som i starten foregår ved Strandgården, kunne man bade i fjorden.

Håndboldens fremmarch skete imidlertid ikke uden opbakning fra sognerådets side, sådan som vi kan se det af sportspladsforløbet. Dette kan groft inddeles i fire faser. I den første, i 1930'erne, har man ingen fast spilleplads, men låner og lejer sig ind hos gårdmændene, gerne hos dem hvis børn selv dyrker idræt. Det er imidlertid besværligt, da man først må fjerne kokas-

serne fra marken og dernæst stille målene op og tage dem ned igen efter træning.

Dette ændres delvis i anden fase, da sognerådet fra 1940 begynder at afholde udgifter til sportsplads om sommeren og anviser håndboldspillerne plads. Ganske vist skifter banerne fra år til år, men et fremskridt er det ikke desto mindre. Tredje fase indvarsles 1948, hvor sportspladsen gøres permanent i form af en plads i såvel Trelde som Egeskov. Fjerde fase indtræder så i 1954, hvor der anlægges et stort, samlet idrætsanlæg omkring den nye, store kommunale forsamlingsbygning i Bøgeskov midt i sognet. Således bidrog et fremsynet sogneråd til idrættens fremme. At der så var en tæt social og delvis familiær relation mellem ledelsen af sogneråd og idrætten har næppe været nogen ulempe. Det forringer ikke indsatsen.

Sammenlagt er det tydeligt, at den omstændighed, at der kommer boldspil på idrætsrepertoiret i Trelde, i høj grad har bidraget til udviklingen af sognets samlede sociale og kulturelle liv i mellemkrigstiden. Idrætten bidrog til at åbne det snævert lokale og indelukkede, samtidig med at man styrkede det sogneinterne samvær.

Gudbjerg

Efter disse to jyske landsbyklubber kan man passende vende blikket mod Sydfyn, til Gudbjerg beliggende i det gamle Svendborg Amt, som ved siden af Sorø amt nok er det mest typiske »skytteamt« med en særlig tradition for tilknytning til skyttebevægelsen.²⁷ Gudbjerg Idrætsforening er en af de tre foreninger, der i dag indgår i storforeningen GOG, som er en sammenslutning af idrætsforeningerne i Gudbjerg, Oure og Gudme.

Kildemæssigt er vi her i den situation, at et jubilæumsskrift fra foreningen fra 1966 både fungerer som beretning og levning: man sondrer her skarpt mellem skydning, gymnastik og idræt og omtaler meget sigende den sidste gren som »vel nærmest et opsamlingssted for al anden idræt end skydning og gymnastik«. Hvad der opfattes som det primære, er der ingen tvivl om. Til gengæld må det også fastholdes, at alle tre aktiviteter foregår inden for én og samme forening. Modsætning mellem skydning og gymnastik på den ene side og sportivt boldspil på den anden side er der ikke tale om, end ikke her i »skytte- og delingsførererbæltet«. I nabolandsbyer såsom Skårup ses en tydelig foreningsadskillelse mellem gymnastik og boldspil,²⁸ men således ikke i Gudbjerg.

I 1920'erne fandtes der her i god overensstemmelse med egnens generelle praksis en Skytte- og Gymnastikforening med aktiviteter, der var præget af nærheden til Ollerup Gymnastikhøjsko-

le, og et lederpar, som skønt uden delingsføreruddannelse var stærkt Niels Bukh-påvirkede.²⁹ Da de flytter fra sognet i 1929, er der imidlertid ikke kraft og vilje til at videreføre arbejdet, og foreningen ligger stille i ca. tre år, hvor både gymnastikken og skydningen synes at gå en langsom død i møde og først kommer på fode igen i 1932 og 1933. Vinteren 1933/34 overtager gårdejer Jakob Dyhr, lige hjemvendt fra Ollerup, karlegymnastikken og bliver den ny inspirator med en tydelig påvirkning fra Kristian Krogshede.³⁰ Sammen med broderen Rasmus sætter han skub ikke kun i gymnastikken, men også i atletikken, ligesom han introducerer svmandshåndbold, hvor Gudbjerg hurtigt bliver et af Sydfyns bedste hold. At håndbolden virkelig blev en succes, kan man se af den omstændighed, at 4. herrehold i 1942 bliver hovedkreds vinder og vinder amtsmesterskabet for 4. hold. Der har været mange håndboldspillere i Gudbjerg i disse år. I 1945 vinder 3. herrehold hovedkredsen, medens 4. holdet gentager succesen i 1947 og atter vinder amtsmesterskabet.

Ud over gode spillere og energiske og målbevidste ledere skyldes denne succes givetvis også de gode baneforhold på Gudbjerglund. Dette anlæg var blevet oprettet i 1920'erne på initiativ af en række lokale grundtvigianere med højskoleforstander Thøger Dissing, Vejstrup, i spidsen som en møde- og mindeplads ved de gamle oldtidsminder på Gudbjerg præstegårdsmarker. Denne mødeplads skulle kunne benyttes af enhver forening eller institution til kirkelige og folkelige møder samt til idrætslige stævner. Her blev de årlige hovedkredsgymnastikstævner afholdt fra omkring 1930, men desuden fik Jakob Dyhr i 1934 af anlæggets bestyrelse tiladelse til at rydde nogle træer i den nordlige del af anlægget, således at der kunne blive plads til en håndboldbane og en sandgrav til atletik, ligesom grusgangen i Gudbjerglund blev brugt til

løb.³¹ Målt med datidens forhold rådede man her over et tip-top anlæg.

Krigsårene blev i Gudbjerg som så mange andre steder i landet en opgangsperiode for idrætten. Ikke kun gymnastik, skydning og håndbold, men også folkedans og badminton – i en selvstændig badmintonklub – stod på programmet i disse år med stor tilslutning.³² Badmintonklubben arrangerede udflugt til Svendborg, hvor man spillede kampe på tennishallens fem baner og derefter fortsatte til Thurø Kro, hvor der var selskabeligt samvær. Også skytte-, gymnastik- og idrætsforeningen, der i krigsårene blev ledet af Ludvig »Smed« Pedersen, arrangerede udflugter. På en cykeludflugt til Tåsinge havde smeden endda haft held til at skaffe en flaske brændevin, som gjorde vældig lykke. Skydningen i denne forening

havde imidlertid trange kår. Da påbudet kom om tvangsaflevering af rifler, måtte man gå over til at skyde med bue og pil, og nogle af foreningens medlemmer blev dygtige bueskytter, ligesom man konkurrerede på luftbøsser, så i stå gik denne del af foreningens arbejde ingenlunde – samtidig med at opbakningen bag foreningsarbejdet var i kraftig vækst i disse paradoksale år, ikke mindst på det sportslige område.

Til trods for at Gudbjerg er beliggende midt i det traditionelt set »vakte« sydfynske område og på trods af forbindelser til højskoleverdenen, har dette – som i Vejen hvor Askov Højskole og Sportsforeningen fra starten arbejdede tæt sammen³³ – aldrig forhindret, at den sportslige side af idrætten har været højt prioriteret siden introduktionen af sport i 1930'erne, samtidig med

En sportsgren, der blev taget op i mange idrætsforeninger i mellemkrigsårene, var badminton. Her er Espergærde Idrætsforenings badmintonspillere fotograferet i salen på Hotel Gefion. Foto: Espergærde Idrætsforening.

Bordlodningsbilen fra 1937 med chaufføren Esther Christensen og en af de aktive lodseddelsælgere.
Foto: Espergærde Idrætsforening.

at »gamle« idrætter som skydning og gymnastik (eller »gim'stik« som Ludvig Smed sagde) er blevet ført videre. Det skyldes ikke mindst et permanent højt medlemstal i forhold til sognets indbyggerantal og en stærk opbakning fra lokalbefolkningens side.³⁴ Denne opbakning skulle blive endnu mere udtalt i efterkrigstiden, hvor GOG – sammenlutningen af idrætsforeningerne i Gudbjerg, Oure og Gudme – blev en realitet. Det er ligeledes kendetegnende, at lederne i Gudbjerg altid er blevet rekrutteret fra et bredt udsnit af sognets befolkning. Det har aldrig været sognets »spidser« alene, som har tegnet billedet. Også i den henseende kan man tale om en bred og folkelig idræt i Gudbjerg. På den anden side må man også hæfte sig ved den ejendommelighed, at en så folkelig idræt som fodbolden, på nær et par forkølede tilløb i tyverne, ganske lyser ved sit fravær i hele mellemkrigstiden i Gudbjerg. Faktisk skal vi helt

frem til 1960, før der bliver spillet organiseret fodbold i Gudbjerg. Det er formodentlig dette, der danner baggrund for, at håndbolden gennem de sidste tyve år har været den altdominerende sport.

Espergærde

I en anden ende af landet, i Espergærde ved Helsingør, mærker man på den ene side nærheden til Helsingør som en aktiv og driftig idrætsby, på den anden side at Espergærde-idrætten også har sin egen land-profil i mellemkrigstiden.³⁵

Idrætslivet tog sin begyndelse kort før 1. verdenskrig, da senere viktualiehandler Hans Petersen startede et karlehold i gymnastik i Mørdrup forsamlingshus. Da han blev indkaldt til militærtjeneste, overtog gartner Valdemar Nellesmann gymnastikken, men interes-

sen ebbede ud under 1. verdenskrig og blev først vakt igen i årene 1922–1924 med et nyt karlehold, som denne gang øvede i Hotel Gefions sal. I 1925 dannede man en gymnastikforening omfattende Snekkersten, Espergærde og omegn, der først holdt til i gymnastiksalen ved Snekkersten Skole, og da der i 1927 ligeledes kom gymnastiksal ved Espergærde Skole, kunne man udvide med yderligere to hold. Også her viser det sig, at det ofte er idrætsfaciliteterne, som sætter gang i idrætslivet på lokalt plan, ikke omvendt. Og selv om Snekkersten falder fra, lever gymnastikken i Espergærde videre.

Der blev imidlertid også spillet fodbold. Hvor langt tilbage det går, ved man ikke med sikkerhed, men det synes at ligge fast, at nogle drenge omkring 1925–1926 dannede Espergærde Boldklub, og at man spillede en række kampe inde i Helsingør på det gamle Grønnehave-anlæg mod klubber som Skjold, Olympia og Søstjernen. I 1929 køber man et jordareal til egen fodboldbane og udvider dette i 1933. Imidlertid indtræffer der herefter – som så mange andre steder – en sløjhedperiode, hvor det kniber med både spillere og ledere til foreningslivet, og i 1935 foretager man derfor under festlige forhold på byens førende hotel, Gefion, en sammenslutning af Espergærdes to foreninger, i hvilken anledning bryggeriet Wiibroe i Helsingør donerede en kærkommen hilsen på flasker og fik et dundrende hurra som kvittering.³⁶

Den nye forening, Espergærde Idrætsforening, gik straks i gang med et stort og ambitiøst arbejde for at skaffe penge i kassen. I 1937 vovede man det djærve foretagende at bortlodde en bil, noget som ellers kun storklubber gav sig i kast med. Lodseddelsalget i den forbindelse foregik over det meste af Nordsjælland og indbragte hele 4.000 kr. i overskud. Disse penge gik blandt andet til forbedring af de sanitære forhold i klubben, og det kunne der nok

være brug for. I det gamle omklædningsrum var der nemlig ikke brusebad. I stedet havde man bygget et stillads med en kæmpetønde. Heri pumpedes med håndkraft vand fra den nærliggende bæk, så at spillerne på den måde kunne få et bad efter kamp. Disse primitive forhold kunne dog ikke fungere i det lange løb. Dels svingede vandstanden i bækken, dels blev den også brugt som afløb fra kostaldene. I takt med, at der kom penge i kassen, flyttede man så omklædningsrummet og fik indlagt vandværksvand.³⁷ Stilstanden i begyndelsen af 1930'erne blev her som andre steder vendt til et højt aktivitetsniveau i slutningen af tiåret.

Espergærde Idrætsforening er også typisk ved, at opslutningen bag foreningen steg yderligere under krigen. Sammenholdet og kammeratskabet indadtil i klubben nød tilsyneladende godt af den ydre trussel, ligesom byens borgere og landliggerne i stigende grad bakkede op om sporten. Mange steder indebar krigen en opgangsperiode for idrætten på lokalt plan: dels var det sværere at komme omkring, så at ungdommen ofte var henvist til det lokale foreningsliv, dels blev foreningslivet en form for national manifestation. Nogle steder – f.eks. i Tønder – blev idrætslivet også centre for modstandsgrupper.

Som eksempel på opslutningen bag og sammenholdet omkring Idrætsforeningen under krigen kan man nævne badmintonspillet. Det var i Espergærde skabt ved, at Borger- og Håndværkerforeningen i 1934 tog spillet på programmet. Der blev indkøbt to ketsjere og med skrivekridt optegnede man så en bane på Hotel Gefions dansegulv.³⁸ Under disse omstændigheder var badminton de første år nærmest et selskabsspil, der blev spillet uden nogen form for organisation og konkurrence. Først fra 1936 blev der lavet en egentlig ledelse, som gik i gang med at lave turnering. I efteråret 1943 ophørte imidlertid badmintonspillet i Håndværker-

Sammenholdet under krigen smittede også af på idrætsforeningerne. I Espergærde sluttede byens borgere og landliggerne således op omkring Espergærde Idrætsforenings arbejde. Et udslag heraf blev »landliggerkampene«. Ved den første landliggerkamp udfordrede idrætsforeningen de gamle landligger-oldboys til kamp om 11 gode cigarer – en sjælden vare på det tidspunkt. Arrangementet blev en stor succes med 1.500 tilskuere. Denne kamp fulgtes af flere lignende dystre, som alle blev sommerens store festforestillinger. Foto: Espergærde Idrætsforening.

foreningen, men til gengæld blev Espergærde Badmintonklub oprettet, ligesom Idrætsforeningen under 2. verdenskrig også lavede en badmintonafdeling; de blev i 1945 blev sluttet sammen som en selvstændig badmintonafdeling inden for EIF.³⁹

Espergærde-idrætten viser også, hvorledes en lille forening i mellemkrigstiden og under krigen var afhængig af velyndere, der var velvilligt indstillede overfor idrætten. I dette tilfælde dukker især tømremester Hans Arp og viktualiehandler Hans Petersen op. Førstnævnte donerede således i 1940 klubben en flagstang, da baneanlægget dette år blev udvidet, medens sidstnævnte sørgede for et flag, når nu man havde fået en flagstang, ligesom han heller ikke var smålig, når det drejede

sig om at skaffe en ny bold.⁴⁰ Men også et så moderne fænomen som »ildsjæle« dukker op i den forbindelse, om end man ikke brugte den slags ord. I Espergærde dukker således navnet Tjelle Tjellesen, søn af den anden tømremester i byen, op igen og igen som en sådan »ildsjæl«. Han var medstifter af Idrætsforeningen i 1935, virkede som sekretær i bestyrelsen igennem mange år, spillede fodbold og ikke mindst badminton, boksede, gymnasticerede og dyrkede cykling i foreningen Kronborg i Helsingør. I Espergærde var han desuden en slags »krumtap« i Idrætsforeningen. Han er én af de mange, normalt navnløse idrætsengagerede, der – på lokalt plan – har levet et liv i idrættens verden og brugt det meste af fritiden på idræt, dels som aktive, dels som ledere, træ-

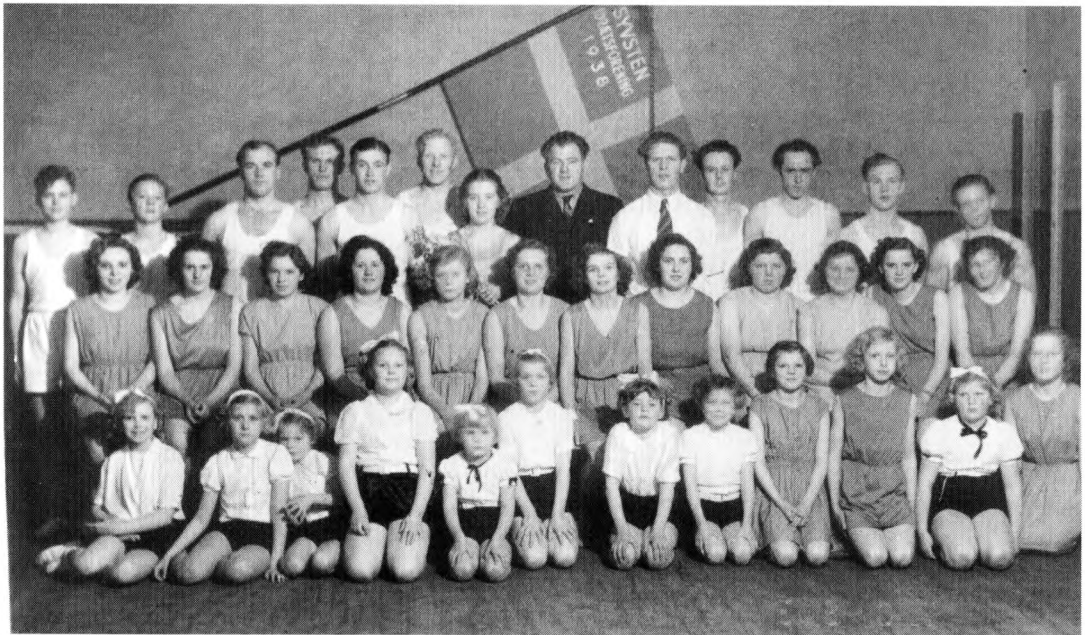
nere og altnuligmænd – og det er måske denne sidste funktion, der har været den allervigtigste i dagligdagen.

Endelig viser Espergærde-idrætten også, at det langtfra var bønderne, som holdt liv i foreningen. Her er der snarere tale om håndværkere og forretningsdrivende. At sætte lighedstegn mellem bondekultur og foreningsliv ville her være et betænkeligt forehavende. Enkeltindividets ildhu er mindst lige så afgørende, ligesom en lang række af foreningsaktiviteterne i Espergærde ikke havde forsamlingshuset, men det mon-dæne hotel Gefion som omdrejningspunkt.⁴¹

Syvsten

Også i Syvsten i Vendsyssel har der været »ildsjæle«. En af dem hedder Thorvald Eriksen. Han er med, da idrætsforeningen stiftes en augustaften i 1938. Han er med i orkestret »Syvsten Savværk« – det hed man, fordi et af or-

kestrets medlemmer spillede på sav – som sammen med »Gøglervognen« efter 2. verdenskrig spillede ved de månedlige klubaftener med kaffebord og forskellig underholdning ved lokale amatører. Han er træner for håndboldpigerne sidst i 1940'erne. Han spiller back på fodboldholdet i 1950. Han sidder stadig i bestyrelsen ved klubbens 15 års jubilæum i 1953. Og da man i 1955 har en masse kvindelige gymnaster, men ingen leder, bliver Thorvald Eriksen sendt på et tre dages delingsførerkursus på Vrå Højskole og går så i gang med både et dame- og et pigehold. Så sent som i 1963 ser man ham på et fotografi som træner for Syvsten Idrætsforenings damejuniorer, der dette år var med ved danmarksmesterskaberne. Og således er han – sammen med et i det hele taget yderst aktivt idrætsforeningsmiljø – med til at lægge fundamentet til den tradition for damehåndbold på eliteniveau på Syvsten-egnen, som er repræsenteret ved Lyngså-pigerne, der sammen med GOG'erne er det ene af de to landsbyhold,

»Ildsjælen« i Syvsten Idrætsforening, Thorvald Eriksen (i mørkt tøj) fotograferet sammen med gymnasterne i Syvsten Idrætsforening 1950–1951. Foto: Sæby byhistoriske Arkiv.

som op igennem 1980'erne og 1990'erne har spillet i kvindernes 1. division. Det er altid foregået med Syvstenhallen som hjemmebane.

Det var der nok ingen, der havde regnet med i 1938, da Thorvald Eriksen, som dengang sad i bestyrelsen for ungdomsforeningen, en aften tilfældigvis traf to andre bestyrelsesmedlemmer hos den lokale barber, hvor de blev enige om, at der skete for lidt i den kedelige ungdomsforening, og at der kunne være brug for at have nogle idrætsaktiviteter at samles om i stedet.⁴²

Også på den front var der stilstand i Syvsten i 1930'erne. Man havde ganske vist sidst i 1920'erne spillet lidt fodbold på en mark bag ved Karla Pedersens hus, og der fandtes også en gymnastikforening, som imidlertid ind i 1930'erne, i lighed med f.eks. Trelde og Espergærde, var ved at gå en stille død i møde, og da ungdomsforeningen ligeledes skrantede, måtte der nyt til.

Samme aften fik man tilsagn hos en bondemand om at måtte benytte en af hans marker som bane – dog først efter at køerne var drevet ind til malkning om aftenen. Næste dag blev der bestilt en bold fra Therkeldsens Sportsmagasin i Aalborg til 22 kr., og så gik man i gang. I 1939 var man deltager i en lokal privatturnering på Sæby-kanten, og i 1940 meldte man sig så ind i JBU, noget som på dette tidspunkt ellers især gjaldt klubber fra købstæder og stationsbyer. Året efter, i 1941, købte idrætsforeningen et jordstykke bag Syvsten Missionshus til ejendom, og så kunne man benytte missionshusets stald til omklædningsrum.⁴³ Fodbold og missionshus! Det lyder som en modsætning, men også dette fænomen kan bidrage til at tegne det brogede billede af idrætten i 1930'erne og 1940'erne samt til at fjerne de værste stereotyper om kulturmodsatninger. På lokalt plan er billedet langt mere nuanceret, samtidig med at man må konstatere, at det var sporten og ikke gymnastikken, som

holdt liv i idrætten i Syvsten og bidrog til at overvinde kedsommeligheden i foreningslivet.

Herslev

Omkring 1920 havde Herslev sogn et befolkningstal på ca. 980 fordelt på ca. 220 gårde og huse. Det var et typisk landsogn, bestående af to landsbyer og et par mindre bebyggelser, med brugsforening, forsamlingshus, smed, bager, skrædder, købmandsforretninger, missionshus og tre landsbyskoler samt et andelsmejeri. Befolkningen levede stort set af landbrug.

Med idrætten i sognet stod det på dette tidspunkt lidt skralt til. Man var begyndt med en skytteforening i 1868, men i løbet af foreningens første 50 år, dvs. indtil 1918, var den kun virksom i 30 år, nemlig i perioderne 1868–1872, 1888–1897, 1899–1909 og 1911–1918. Den havde således periodevis ligget stille i sammenlagt 20 år. Der bygges øvelseshus i 1890, og sognerådet afsætter dette år 75 kr. til aflønning af en lærer, som skal lave gymnastik med skolebørnene her,⁴⁴ men det er uklart, om dette sker i skoleregi eller i skytteforeningen. Først i 1926 tager man atter fat. En augustaften i 1926 er der indkaldt til stiftende generalforsamling i Herslev Sogns Ringriderforening. Det blev starten på den idrætsforening, som lever endnu i dag. Som ren ringriderforening eksisterer den dog kun ca. et år. Fra 1. maj 1927 omfatter aktiviteterne også gymnastik, og fra 1933 er der ikke længere tale om ringridning. Samtidig synes der at være kommet liv i skytteforeningen, som om end skrantende eksisterer selvstændigt ved siden af, men som lægges ind under Gymnastikforeningen i løbet af 1940'erne og især synes at have samlet ældre medlemmer.

Derimod er Gymnastikforeningen et forum for ungdommen i Herslev. De første år koncentrerer man sig, med ud-

gangspunkt i en mindre kreds af især yngre gårdmænd og bønderkarle, stort set kun om hygge og selskabelighed. Man holder to årlige baller, en ringridning og en gymnastikopvisning. Man er uden et alt for højt idrætsligt ambitionsniveau, tager sig gerne et slag kort efter bestyrelsesmøderne og en lille svingom efter gymnastikopvisningen. Ligeledes arrangerer man somrene 1929–1931 hvert år en cykeludflugt til enten Hvidbjerg og Høllsgårde Kro ved Vejle Fjord eller til Hyby Lund-pavillonen i Fredericia.

I 1932 sker der imidlertid noget. Der vælges to unge kvinder ind i bestyrelsen, og foreningen synes nu at have andet end kaffe og blødt brød i tankerne. Ballernes antal stiger kraftigt. I løbet af tiden fra maj 1932 til november 1933 afholdes ni baller i forsamlingshuset. Og de går godt. Omsætningen stiger kontinuerligt. Desuden begynder man at arrangere lotteri ved ballerne. Der satses højt på det økonomiske. Man vil have penge i kassen. Til gengæld er idrætsaktiviteterne fortsat ikke så højt prioriteret.

Det ændrer sig imidlertid i løbet af november 1933. Nu skal der også satses på idrætten. Man vil i løbet af vinteren arrangere et stort delingsførermøde i forsamlingshuset med deltagelse af naboforeningerne i Trelde, Egeskov, Pjedsted, Smidstrup og Sdr. Vilstrup, en fællestur næste forår til gymnastikfesten i anledning af indvielsen af Mørkholt-anlægget, en stor majfest 2. pinseudag og en stor sommerfest i etablermentet Hvandlund i Elbodalen. Nu er det slut med baller og hjemlig hygge i forsamlingshuset.

Det skulle komme til at gå anderledes end ventet. I april 1934 tvinges man til at indkalde til generalforsamling i utide. Årsagen er den samme, som plagede mange andre idrætsforeninger på landet, hvor karle og piger sad i bestyrelsen. Når de skulle flytte til majdag eller til november, fik man problemer

med at skaffe nye bestyrelsesmedlemmer. Således gik det også om Herslev. En ny og urutineret bestyrelse må tage sig af det stort anlagte program for 1934. Ikke nok med det. Denne nye bestyrelse fungerer desuden dårligt med indre uro, manglende mødedisciplin og holdningsmæssig slingrekurs: man protesterer over valget af en bestemt leder af kredsholdet ved gymnastikfesten i Jelling, men ofrer alligevel 30 kr. på lillebilkørsel til denne fest, så at gymnasterne kan køre gratis. Og 29. juli 1934 løber så den skæbnesvangre fest i Hvandlund af stabelen. Den bliver et voldsomt slag for foreningen.

Trods en indtægt på 222 kr. ved arrangementet har man et drønende underskud. Bukserne kunne ikke holde. Og idrætten går næsten helt i stå: vintergymnastikken aflyses, og tilbage er kun en smule folkedans. Den store delingsførerstil var mere, end man magtede, og da der også næste år sker en udskiftning af bestyrelsen som følge af fraflytning, er man i løbet af 1936 i tvivl om, hvorvidt idrætsforeningen overhovedet vil overleve. Den vidtløftige satsning på udenbys gymnastikstævner, deltagelse i amtsfester etc. havde kostet dyrt. Foreningen ligger stille.

Så sker der imidlertid det, at tre lokale husmandssønner, Jens Sørensen, Thorvald Pedersen og Ernst Nielsen tager fat. Det sker i november 1937. En ny bestyrelse af »fastboende« konstituerer sig, med Ernst Nielsen som formand. Det store spørgsmål er nu: kan man holde liv i foreningen, økonomisk, organisatorisk og idrætsligt?

Organisatorisk kommer bestyrelsesarbejdet straks i god gænge. Der holdes regelmæssige bestyrelsesmøder, og som noget nyt anfører man for første gang småkommentarer i protokollen vedrørende idrætten.

Idrætsligt sker der nemlig også nye ting. Til vintergymnastikken i december 1937 indkøber man et antal af Niels Bukhs Timeplan, der er solgt i maj

1938, og som noget nyt introducerer man i maj måned dette år – med »god tilslutning«, som der står i protokollen⁴⁵ – håndbold i Herslev og indkøber i den forbindelse 30 stk. håndboldlove. Også størsteparten af dem sælges hurtigt, ligesom det bliver nødvendigt at købe yderligere en håndbold. Gymnastikken går atter godt, men er nu ikke enerådende. Håndbolden er kommet til, og fra 1942 spiller man også fodbold i Herslev.

Økonomisk føres regnskabet omhyggeligt, og selv om der startes fra scratch femdobles omsætningen allerede første år, og i 1942 har man et overskud på hele 1.381 kr.⁴⁶ Hovedparten af indtægterne skyldes kontingenter og salg af baltegn samt et stort overskud fra

sportsfesterne om sommeren, medens forsamlingshuset, musikken til ballerne samt gaver til lederne ved sæsonafslutning er de væsentligste udgiftsposter.⁴⁷

Om det så er ballerne, synes der at være kommet styr på dem. I løbet af 1938 afholder man seks baller i forsamlingshuset med dyr musik. Man køber dansepulver til gulvet, for at der kan danses ordentligt, og der kommer kontrollør på. At der er orden i tingene, behøver ikke at udelukke, at man kan have det festligt og flot.

Historien om idrætten i Herslev fortæller os noget om idrætslivets sociokulturelle sammenhæng i et landsogn i 1930'erne. Det er her ganske tydeligt, at foreningsarbejdet til stadighed var underlagt den usikkerhed, at mange karle

Et problem for mange idrætsforeninger i mellemkrigsårene var manglen på en ordentlig og permanent sportsplads. Sognerådets forståelse for denne sag var ikke altid lige stor. I Herslev spillede man således fra ca. 1940 til midt i 1950'erne både fodbold og håndbold på denne eng tilhørende gårdejer Søren Sørensen, Herslevgård. Mellem træerne til højre løber en lille å. Når bolden røg i vandet, måtte man fiske den op med en ruse på en lang stang! Foto: Troels Kayser Nielsen 1994.

og piger, som ellers frejdigt tog del i bestyrelsesarbejdet og idrætslivet, efter et stykke tid måtte flytte fra sognet for at søge arbejde et andet sted. Først da de »fastboende« tager fat sidst i 1930'erne, kommer der stabilitet over foretagendet: dels sikrer de kontinuitet, dels har de med deres kendskab til sognets kultur kunnet afstemme aktivitetsniveauet efter de givne muligheder og ressourcer. At de pågældende mennesker så også er fremsynede og indser nødvendigheden af at satse på boldspil ved siden af gymnastik og folkedans er en anden sag.

Historien om Herslev-idrætten viser også, at idrætsforeningen her ikke på noget tidspunkt har været forum for idræt alene. Man har til stadighed andet end idræt på programmet, og idrætten er tilsyneladende aldrig blevet dyrket for sin egen skyld alene, men nok så meget som et middel til socialt samkvem. Det gælder tilsyneladende, uanset om man satser snævert på gymnastik eller idrætsligt bredere.

Desuden fortæller Herslev-historien, at det i 1930'erne i stigende grad blev umuligt for gymnastikken at holde skansen som land-idrætten par excellence. For at idrætten i Herslev kunne overleve, var det nødvendigt også at inddrage boldspil, ligesom det var nødvendigt at forlade sig på lokale, fastboende kræfter og at afstemme aktiviteterne i forhold til sognets egne beboere.

Opsamling

I Gudbjerg begynder den organiserede idræt med skytteforeningen i 1866,⁴⁸ i både Trelde og Herslev kommer den i gang i 1868, hvor den i begge tilfælde ligeledes starter med skyttebevægelsen. Alle tre steder er det derefter gymnastikken, som bliver den foretrukne idræt, en idræt som imidlertid også synes at være en anledning til, at de unge kan komme sammen – måske endda et

påskud. I det lange løb er gymnastik alene imidlertid ikke en tilstrækkelig stærk lokal sammenholdsfaktor. Det gælder for både Trelde, Herslev, Syvsten, Gudbjerg og Espergærde, at foreningslivet går ned ad bakke i første halvdel af 1930'erne. I alle tilfælde stagenerer foreningslivet, når man kun koncentrerer sig om gymnastikken, og man er derfor på vej til udelukkende at lægge vægt på selskabelighed, hygge og socialt samvær. Ikke mindst i Herslev kompenserer man for den idrætslige deroute ved at holde bal i stedet, ligesom man i Espergærde må ty til lotteri for at klare sig økonomisk. Både i Trelde og i Herslev er problemet desuden den manglende kontinuitet i bestyrelsesarbejdet som følge af fraflytning af sognets karle og piger. Også i den henseende er de to landsbyer typiske.

Det er ligeledes tydeligt, at anden halvdel af 1930'erne alle steder markerer en ændring af udviklingen. Det skyldes dels, at lokale, fastboende kræfter tager over, dels at man supplerer gymnastikken med nye boldspil, således at man kan leve et aktivt idrætsliv hele året. I begge tilfælde er der tale om, at det er driftige unge fra sognets egne rækker, som tager affære ved at introducere nye idrætsformer. At de nye boldspil baner vejen for succes, gælder også for andre landsbyklubber. Punkt nedslag i idrættens historie i f.eks. Østermarie på Bornholm, Klokkeholm i Vendsyssel og Gårslev mellem Vejle og Fredericia viser det samme.

I Trelde er det især gårdmandssønner, som sørger for stabiliteten, i Espergærde primært håndværkere og handlende, i Gudbjerg et bredt udsnit af sognets beboere inklusive håndværkere, medens initiativet i Herslev sidst i 1930'erne tages af husmandssønner. I Trelde har gårdmandssønnerne tilknytning til højskolebevægelsen. Det har husmandssønnerne i Herslev ikke. Højskoleforbindelsen forhindrer imidlertid ikke gårdmandssønnerne i Trelde i at

tage en sportslig idræt som håndbold på programmet, ligesom husmandssønnerne i Herslev ved siden af først håndbold, siden fodbold, straks går i gang med Niels Bukh-gymnastik og folkedans, dvs. »højskoleidræt«. Til gengæld viser Gudbjerg-eksemplet, at forbindelse til højskoletraditionen ikke i sig selv er tilstrækkeligt grundlag: delingsfører-gymnastikken dør ud omkring 1930, da lederne flytter fra sognet. At man så her opdager håndbolden og atletikken via højskolen i Ollerup er en anden sag. Det afgørende for idrættens overlevelen er ikke højskoletilknytningen, men at man tager sport på programmet. Kun herved kommer der igen liv i idrætsforeningerne i 1930'erne.

I Trelde, Gudbjerg og Søvind koncen-

trerer man sig herefter ligeligt om håndbold og gymnastik, medens man i Herslev og Syvsten kort ind i 1940'erne synes at være blevet mest ambitiøs på fodboldspillets vegne, som til gengæld ikke spiller nogen rolle i Gudbjerg. Det afgørende er imidlertid, at der i alle tilfælde satses på mere end gymnastik alene, nemlig både gymnastik og boldspil, dvs. sport. Om noget modsætningsforhold mellem disse to idrætsformer kan man ikke tale. Snarere supplerer de hinanden. Til gengæld er det ganske tydeligt, at det er takket være boldspillet, in casu: håndbold og fodbold, at der kommer liv i idrætten i 1930'erne. Det er med andre ord sporten, som sætter fart i idrætten, medens gymnastikken alene ikke er i stand hertil. Til gengæld

Pavillonen Hvaldund, smukt beliggende i Elbodalen vest for Fredericia, var i en periode fra midt i 1930'erne til først i 1950'erne en hård konkurrent til Herslev Forsamlingshus, når idrætsforeningen skulle finde et sted at afholde bal. Den blev også stedet for en økonomisk øretæve, som nær havde sat foreningen ud af spillet. Foto: Troels Kayser Nielsen 1994.

udelukker sporten på ingen måde gymnastikken; tværtimod får gymnastikken en slags kunstigt åndedræt af sporten.

Når man undersøger idrættens historie på lokalt plan, på landsbyniveau, viser det sig således – i det mindste i ovenstående tilfælde – at der ikke entydigt er tale om et modsætningsforhold mellem gymnastik og sport, sådan som myten om dansk idræt på landet ellers vil vide det. Var det ikke for sporten, ville gymnastikken på landet måske være døet ud i løbet af 1930'erne. Nu overlevede den takket være håndbold og fodbold. Og hermed bekræftes det som i det svenske eksempel fra Värmland,⁴⁹ at lokalhistorien kan kaste nyt lys over og bidrage til en nuancering af rigshistorien: Det er de fremsynede ledere, som har blik for sportens sociale sammenhængskraft, der sørger for et aktivt foreningsliv og dermed et aktivt lokalmiljø.

Perspektivering

På baggrund af det her analyserede materiale er det tydeligt, at Korsgaards tanke om en absolut modstilling mellem højskoleinspireret gymnastik på den ene side og sportslige aktiviteter som boldspil på den anden side ikke lader sig opretholde. Alene af den grund kan man heller ikke operere med en særlig landbogygnastik som en speciel kropskultur for bønderne. Det viser sig, at de i mellemkrigstiden har haft en bredere idrætskultur, som også omfattede boldspil og her især håndbold samt i nogen grad badminton og fodbold. Det kunne få én til at tro, at Korsgaards tanke så har gyldighed for den foregående epoke, dvs. tiden før 1. verdenskrig, men som eksemplerne fra Trelde og Herslev viser, var der svære brud i kontinuiteten allerede inden 1. verdenskrig: skytte- og gymnastikforeningen er nedlagt i længere perioder, for så igen at blomstre op. De i denne artikel omtalte idrætsfor-

eninger er i øvrigt alle stiftet efter 1. verdenskrig, og her har gymnastikken vist sig ikke at være særligt levedygtig. Når dertil kommer, at der også inden 1. verdenskrig har været tale om manglende gymnastikkontinuitet, kunne man foranlediges til at rejse spørgsmålet, hvorvidt gymnastikken nogensinde har haft den indflydelse på landet, som man har hævdet.

Det er ligeledes tydeligt, at tanken om, at der fandtes et kontinuert, rigt og blomstrende foreningsliv på landet indtil ca. 1960, er en sandhed med modifikationer, som må anskues mere differentieret. Det fremgår i det mindste af det her undersøgte materiale, at begyndelsen af 1930'erne overalt er en krisetid for idrætsforeningerne, hvor aktiviteterne mere eller mindre udtalt ligger stille, fordi gymnastikken ikke kan trække læsset. Det skyldes sandsynligvis den generelle økonomiske lavkonjunktur i landbruget i almindelighed, samt måske at krisen også havde den sociale effekt, at karlene og pigerne hyppigere skiftede plads og flyttede, hvilket selvsagt har haft indflydelse på det kulturelle liv ved at skade kontinuiteten i foreningslivet, sådan som det var tilfældet i bl.a. Trelde og Herslev.

Noget pludseligt landbokulturelt sammenbrud i forbindelse med velferdsboom'et fra 1950'ernes slutning er der med andre ord ikke tale om: Snarere sker der en gradvis svækkelse og forandring af bondekulturen allerede i mellemkrigstiden. Fra Syvsten kan vi se, at ungdomsforeningen er for kedelig allerede i 1930'erne, og for så vidt som man med betegnelsen bondekultur tænker på den idrætslige side af sagen, er det tydeligt, at der også på dette område sker en svækkelse først i 1930'erne, og at idrætsforeningslivet kun redder skindet i kraft af det kunstige åndedræt, man får fra den sport, som – efter at være udviklet i byerne blandt arbejdere, funktionærer og borgerskab – via højskolerne trænger ud på landet. Eksem-

pelvis er det på landet i 1930'erne så populære håndboldspil startet som et gymnasieskolespil rundt om i Danmark i perioden 1900–1910. I det hele taget er 1930'erne en periode, hvor der oven på 1920'ernes rabiante frontdannelse fra ikke mindst bøndernes side gradvis sker en generel tilnærmelse mellem land og by i både økonomisk, politisk, social og kulturel henseende: Dels sker der en kraftig afvandring fra land til by i forbindelse med krisen, dels påvirkes bondekulturen i såvel idrætslig henseende som på andre felter af bykulturen. Ikke mindst på medieområdet tilbydes landbougdommen i stigende grad bykulturelt udformede valgmuligheder.

Der er for det første triviallitteraturen. Den var begyndt med den billige boulevardpresse allerede før århundredskiftet, men blev i 1930'erne fulgt op med ugeblade som *Hjemmet* og *Billed Bladet* og seriehefter om bl.a. Skipper Skræk samt billige knaldromaner. I mellemkrigstiden vandt også filmen udbredelse landet over. Således lå halvdelen af de godt 350 biografier i landdistrikterne, i regelen placeret i stationsbyerne, og omkring 1940 var der så mange biografpladser, at ca. 100.000 danskere kunne se film på én gang. Filmhelte som Marguerite Viby, Ib Schønberg og Peter Malberg blev nu folkeeje, ligesom lystspillenes og folkekomediernes filmmelodier blev landskendte.

Hertil kommer imidlertid det nye »demokratiske« massemedie: radioen, der fik sit gennembrud i 1930'erne, efter at opstillingen af en sender i Sorø i 1926 gjorde det muligt at høre radio over det meste af landet. I begyndelsen blev der kun sendt tre timer dagligt, men i løbet af trediverne gik udbygningen så rask, at man i 1940 kunne høre radio fjorten timer om dagen. Her var noget, som hele landet – høj og lav, land og by – kunne samles om. Og medens lytterantallet i begyndelsen af 1920'erne kun udgjorde et par tusinde, var man i 1940

oppe på næsten 1 million. Radioen med dens transmissioner af politiske diskussioner, koncerter, sportsbegivenheder og hørespil samt »neutrale« nyhedsudsendelser blev hermed landets måske mest samlende kulturfaktor. For landbokulturen var det dog ikke uden omkostninger. Det lokalt særegne tabte i værdi til fordel for det fælles og almene. Hvor forsamlingshuskulturen tidligere havde været fællesnævneren for store dele af befolkningen, fik man nu i form af de nye massemedier – med radioen i spidsen – yderligere en fælles reference i form af massekulturen.⁵⁰

På den baggrund blev det yderligere svært at fastholde en homogen landbokultur. Dels på grund af de mange nye fristelser fra byerne og stationsbyerne i sig selv (i Blåhøj i Midtjylland holdt man udendørs »asfaltbatter« i slutningen af 1930'erne som supplement til ballerne i afholdshotellets sal), dels fordi de mange nye tilbud medførte vidt forskellige reaktioner inden for bondekulturen: I visse kredse tog man kraftigt afstand fra knaldromaner, biografier og VU-ballerne på kroen, andre steder så man med mildere øjne herpå, og nogle havde slet ikke råd til at tage del i de nye strømninger. Som eksempel på uenigheden vedrørende den nye bykulturs indtog i landområderne kan nævnes, at det vakte voldsom furor i missionske kredse i Aulum, da dyrlægen i 1936 slog til lyd for oprettelsen af et moderne friluftsbad, så at befolkningen ikke længere skulle bade i åer og mergelgrave.⁵¹

Landbokulturen synes således allerede i mellemkrigstiden at have haft svært ved at overleve i sin traditionelle udformning. Ganske vist stod (idræts) foreningslivet fortsat stærkt som form og fik endda en opblomstring i anden halvdel af 1930'erne, hvor den svigtende indtjening fra tiårets første halvdel blev forbedret, samt under 2. verdenskrig, men indholdet i det havde ændret sig, og man måtte for at overleve abon-

Folkedans var også en del af aktiviteterne i mange idrætsforeninger, om end der i mellemkrigsårene også helst skulle stå mere moderne dans på programmet, i alt fald ved festerne. Her er det folkedansere fra Trelde Idrætsforening, der i 1941 er stillet op til fotografering. Foto stillet til rådighed af Hans Jochumsen, Trelde.

nere på elementer fra bykulturen. I protokollen fra Gårslev Idrætsforening mellem Fredericia og Vejle kan man i 1948 læse følgende klare tegn på udhuling af bondekulturen:

Der blev bestemt at vi skulde have Folke-danseafslutning. Tirsdag d. 16.3. Saa skal vi først danse Gammeldavs og saa Kaffe med Revy til medbragt Brød, derefter Swing og Jass og saa hjem i Kas-sen.⁵²

Man må derfor nuancere tanken om det rige foreningsliv som ramme om en særlig landbokultur. Det var måske mere selve foreningslivet, som var stærkt, end det var landbokulturen som sådan. Formen snarere end indholdet var livskraftig. Fra Espergærde kan vi se, at dette foreningsliv ikke nødvendigvis var knyttet til forsamlingshuset som en af

bondekulturens bastioner (ved siden af f.eks. missionshuset), men til byens førende hotel. Og fra Syvsten kan vi se, at fornyelsesinitiativet ikke udgik fra forsamlingshuset, men fra en så ordinær institution som frisørsalonen... Det er ligeledes tydeligt, at tendensen til at sætte lighedstegn mellem landbokultur og gårdmænd også må nuanceres. Undersøgelserne af de seks idrætsforeninger fortæller, at der stod mange andre end gårdmænd bag genoplivelsen af foreningslivet i 1930'ernes anden halvdel.

Det kunne give anledning til at påpege, at Tony Griffiths' i indledningen omtalte opfattelse, at 1973 udgør et markant skæringsår med overgang fra en romantisk til en uromantisk nationalisme, også er en sandhed med modifikation. Hvis man med en romantisk nationalisme i Danmark mener den grundtvigianske organismeopfattelse af

et nationalt tilhørsforhold, tyder meget på, at den var i krise allerede i 1930'erne, men at også den fik et pragmatisk betonet kunstigt åndedræt, nemlig i kraft af den opbakning bag danske, nationale aktiviteter, såsom idræt, der fandt sted under 2. verdenskrig. Krigsårene forlængede den romantiske nationalisme i Danmark.

Hermed kan man også nærme sig en besvarelse af det spørgsmål, der indledningsvis blev rejst i tilslutning til Henrik Stenius' argumentation for en dansk dobbeltkultur, og påpege, at denne tydeligvis stadig forekommer i mellemkrigstiden, for så vidt som foreningstanken som form her fortsat lever og overlever. De fleste steder endda ved egen kraft og på lokalt plan (næsten) uden støtte fra det offentlige. Til gengæld er det også tydeligt, at de første svaghestegn er ved at indfinde sig, idet man kun med nød og næppe og takket være enkeltindviders udholdenhed, ansvarsfølelse og fantasi klarer sig økonomisk. Efter 2. verdenskrig går tendensen tydeligt nok i retning af, at det offentlige begynder at slutte op om foreningslivet og således bidrager til en gradvis afmontering af den særegne danske dobbeltkultur, forstået som et parløb mellem det officielle og offentlige Danmark på den ene side og det alternative, selvgroede Danmark på den anden side. Samtidig får denne »anden« fløj bl.a. via udnyttelse af tipsloven fra 1948 og senere fritids- og folkeoplysningslove i stigende grad adgang til »embedsmandskulturens« pengekasser, hvilket også bidrager til en gradvis udviskning af forskellen.

I dag er denne dobbeltkultur i praksis brudt endegyldigt sammen, med en udpræget politisk, ideologisk og værdimæssig vilddrøgt og handlingslamelse i dansk politik og kulturliv til følge: På den ene side er det statslige såkaldte formynderi, baseret på en traditionel embedsmandsforvaltning af store dele af befolkningens sociale og kultu-

relle liv, blevet mødt med heftig kritik. Og på den anden side er partiet Venstre i færd med at miste sit bondebagland, medens højskolerne konstant befinder sig i en selvvransagende legitimeringskrise og undertiden nærmest har kusto-dekarakter, ligesom idrætsforeningslivet primært holdes i live takket være en massiv offentlig støtte. Selvgroetheden er kommet på varig bistand.

På det ideologiske plan lever forestillingen om den danske dobbeltoffentlighed imidlertid troligt videre – takket være offentlig støtte. Denne offentlige støtte omfatter både den brede, »folkelige« idrætsorganisation DGI med den grundtvigianske tradition og DIF med det mere officielle præg. Noget kunne således tyde på, at statsmagten ønsker at holde kunstigt liv i den danske dual-offentlighed – måske som led i en national selvforståelse. Men det er en helt anden sag.

Noter:

1. Tony Griffiths: *Scandinavia*, Kent Town 1991, s. 162 ff.
2. Johan Fjord Jensen: Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud, *Kultur og klasse* 35, 1979, s. 11 ff.
3. Henrik Stenius: Den politiska kulturen i Nordens ontologi. Modell eller ikke? Var eller ikke var?, Godelieve Laureys, Niels Kayser Nielsen og Johs. Nørregaard Frandsen, red.: *Skandinaviensbilleder. En antologi fra en europæisk kulturkonference*, Groningen 1993, s. 193.
4. Sst., s. 188 ff.
5. Johann Bang, Niels Kayser Nielsen og Martin Salmonsens: Moral og moralisme, gadespejl og sognebånd – et utopisk projekt, *Kritik* 56, 1981, s. 19 ff.
6. Seymour M. Lipset: *Agrarian Socialism*, Berkeley 1971.
7. Henning Ringgaard Lauridsen: *Folk i bevægelse. Folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland*, 1986.
8. Ib Doktor: Sdr. Stenderup Andelsmejeri 1894–1914, *Vejle Amts Årbog* 1990, s. 110 ff.
9. Henrik Stenius: *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-tallets början med spe-*

- ciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrött, Helsingfors 1987, s. 207 ff.
10. Ove Korsgaard: *Kampen om kroppen. Dansk idræts historie gennem 200 år*, 1982, se især s. 164 ff.
 11. Niels Kayser Nielsen: Et overset kapitel – om sporten og gårdmandslinjen i dansk idræts historie, *Den engelske sports gennembrud i Norden*, red. Else Trangbæk, 1990, s. 173 ff.
 12. Niels Kayser Nielsen: *Krop og oplysning. Om kropskultur i Danmark 1780–1900*, 1993.
 13. Johs. Nørregaard Frandsen: Da landbolivet blev en by i provinsen, *Folk og Kultur* 1991, s. 33 ff.
 14. Mogens Lebech: *Taulov – det dejligste sogn i Danmark*, 1970, s. 428.
 15. Christer Eriksson: Idrotten i brukssamhället – synpunkter och exempel, *Idrott, historia och samhälle. Svenska Idrottshistoriska föreningens årsskrift* 1993, s. 33 ff.
 16. Billy Ehn og Orvar Löfgren: *Kulturanalys*, Stockholm 1982; og Karl Olov Arnstberg, red.: *Korallrevet. Om vardagens kultur-mönster*, Stockholm 1983.
 17. Jens Ingfred Rasmussen: *Fra ekko i skoven til genlyd i hallen. Søvind Gymnastik- og Idrætsforening 1884–1984*, 1984, s. 12.
 18. Sst., s. 14.
 19. Sst., s. 28 ff.
 20. Erling Weile, red.: *Livet i landsbyen. Kultur og fritidsaktiviteter i Vejlbys sogn 1868–1988*. Udgivet af Trelde Gymnastik- og Idrætsforening, 1988.
 21. Knud Olander: *Trelde Gymnastik- og Idrætsforening 60 år*, 1982.
 22. *Højskolebladet* 1915, nr. 6, sp. 161 ff. og sst. 1925, nr. 6, sp. 161 ff.
 23. Niels Harald Jensen: *Bogen om Trelde Næs*, 1990, s. 61 ff.
 24. Erling Weile, red.: *Livet i landsbyen* (se note 20), s. 113 ff.
 25. Sst., s. 14.
 26. Sst., s. 45.
 27. *Svendborg Amts Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforening 125 år*. Udgivet af Svendborg Amts Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforening, 1990.
 28. Erik Pold: *Sports- og Gymnastikforeningerne 1930–60. En mikroundersøgelse af idrætsmiljøerne i Skårup og Kauslunde*. Upubliceret specialeafhandling. Historisk Institut, Odense Universitet 1993.
 29. Jørgen Jacobsen, red.: *Gudbjerg Idrætsforening*, 1966, s. 47 f.
 30. Sst., især s. 48.
 31. Sst., s. 59 ff.
 32. Sst., s. 77.
 33. Niels Kayser Nielsen: Højskole og sport – om idrætten i Vejen, *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 9, 1994 (under udgivelse).
 34. Jvf. tabellen over foreningsmedlemmer i Jørgen Jacobsen: *Gudbjerg Idrætsforening* (se note 29), s. 26.
 35. Keld Andersen m.fl., red.: *Espergærde Idræts Forening 50 år*, 1985, s. 11 ff.
 36. Sst.
 37. Sst., s. 16.
 38. Sst., s. 48.
 39. Vedr. badmintonspillet i 1930'erne se Niels Kayser Nielsen: Fra krostue til hal – om badmintonspillet i mellemkrigstiden, *Tidsskrift for idræt* 1994: 1, s. 7 ff.
 40. Andersen m.fl.: *Espergærde Idræts Forening 50 år* (se note 35), s. 36 f.
 41. Birger Mikkelsen: *Espergærde – et fiskerlejes historie*, 1980, s. 27 f.
 42. Henry Eriksen m.fl.: *Systen Idrætsforening 40 år 6. august 1978*, 1978, s. 5.
 43. Sst., s. 8.
 44. Inge Hartmann m.fl., red.: *Herslev Forsamlingshus 1890–1990*, 1990, s. 13.
 45. Protokol for Herslev Gymnastik- og Ringriderforening 1926–1946, 1938.
 46. Regnskabsbog for Herslev Gymnastik- og Ringriderforening, regnskabsåret 1941–1942.
 47. For en mere detaljeret analyse af idrætten i Herslev i mellemkrigstiden, se Niels Kayser Nielsen: »...og en lille svingom« – træk af idrætten i Herslev, *Idræts historisk Årbog* 1986, s. 143 ff.
 48. Jørgen Jacobsen: *Gudbjerg Idrætsforening* (se note 29), s. 38.
 49. Se note 15.
 50. Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen: *Dansk socialhistorie 1914–39 – sociale brydninger*, 1984, se specielt s. 164 ff.
 51. Carl-Johan Nielsen: Da Aulum fik sit fri-luftsbad, *Hardsysselfolk 3 – Mennesker og hændelser i Vestjylland*, red. Benny Boisen, 1983, s. 43 ff.
 52. John Skjerning, red.: *Gårslev Gymnastikforening 50 år. 1941–1991. Jubilæumstidende 1–6*, 1991, hæfte 2.